

<http://doi.org/10.5281/zenodo.345322>

УДК 37.01+316

Міждисциплінарний підхід у дослідженні освітніх перспектив соціального проектування

Шаповалова О. А., кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут ім. І. Сікорського»

Досліджено теоретичні питання міждисциплінарного підходу в осмисленні соціального проектування. Здійснено теоретичне осмислення трансформаційних проблем сучасного суспільства. Особлива увага надана концептам «інформаційне суспільство», «суспільство ризику» в освітньо-філософському аспекті соціального проектування. Висвітлений авторський підхід до новітніх розробок, з якими кореспондуються онтологічний, антропологічний, епістемологічний та праксеологічний виміри соціального проектування – це тезаурусний підхід, реценції «габітусу» та «фрейму». В «суспільстві ризику» соціальне проектування виконує важливу роль у формуванні досвіду розуміння соціальної відповідальності та розгортається у змісті виховного процесу освітньої діяльності. З'ясовано сутність концептів «тезаурус», «габітус» та «фрейм», які визначають інтегративний потенціал методології соціального проектування в освіті, що в свою чергу корелює з проблемою необхідності пошуку інноваційних форм соціальної творчості та може стати ефективною організаційною основою сталого розвитку суспільства знань.

Ключові слова: соціальне проектування, «суспільство ризику», проектне мислення, самореалізація, тезаурусний підхід, габітус, фрейм.

Постановка проблеми. Запити суспільства сьогодення вимагають пробудження особистості в повноті духовного світу, генерування сучасного типу мислення, що не підкорює світ, адаптуючи навколишній простір, а поважаючи себе та інших, шанує унікальність буттєвого різноманіття й проектує своє майбутнє у співмірності з інтересами спільно-життєвого світу людини. Роль освіти як соціокультурного інституту в поставанні таких якостей сучасної особистості є вирішальною.

Завдання встановлення філософсько-освітніх вимірів соціального проектування передбачає методологічну спрямованість у теоретичну різновекторність осмислення цієї проблеми. Сам предмет світоглядної

сфокусованості, людиноорієнтовної запитаності й практичної впровадженості проектування у різні сфери соціального буття обумовлює актуалізацію у смисловому полі філософії освіти міждисциплінарних стратегій щодо концепту соціального проектування. Згідно з цим у дослідженні освітніх перспектив соціального проектування методологічно корелюючим вектором дослідження постає міждисциплінарний підхід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціального проектування висвітлюється нині в чималій кількості науково-теоретичних розвідках, які необхідно зазначити, щоб визначити змістовий діапазон наших дослідницьких стратегій. Таким чином, міждисциплінарний вектор роботи сконцентрований в напрямі екстраполяції у предметне поле філософії освіти суб'єктоорієнтовних ідей соціального прогнозування, конструювання, проектування як механізму самореалізації та соціально-дієвої спрямованості людини на формування власного життєвого проекту. Виходячи з цього, в сучасній гуманітаристиці можна виокремити декілька векторів дослідження освітніх перспектив соціального проектування.

Проблематика дослідження соціального проектування багатоаспектна і вимагає розгляду великої кількості теоретичних і практичних джерел, присвячених теоретико-методологічному аналізу соціального проектування як складного міждисциплінарного феномену, адже теоретичні основи проектування активно досліджуються у соціології (В.М. Розін, П. Бергер, Т. Лукман, Ж. Тоценко), психології (Дж. Серл), соціальній філософії та філософії історії (Г.А. Антонюк, К.М. Кантор, С.Б. Кримський, С.Б. Савелова), а також в соціології управління (Вал. Луков, Вол. Луков). В той же час попри жвавий науковий інтерес, значну кількість досліджень, що вирізняються глибокою розробкою проблематики та науковою виправданістю, слід зазначити, що достатньої філософської рефлексії до вимог сучасності феномен соціального проектування ще не відпрацьовано.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є спроба експлікувати міждисциплінарний підхід у дослідженнях соціального проектування задля осмислення векторів його впровадження в освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Широкої дискурсивності набула нині проблема трансформаційних змін освітнього простору на сучасному етапі становлення інформаційного суспільства. З огляду на глобальні зміни освітнього простору особливих освітніх перспектив набуває соціальне проектування. Як особливий історично-кристалізований спосіб самореалізації людини в її інтелектуальному, духовному, професійному потенціалі освітнього становлення, проектування інкорпороване сьогодні в різні сфери життєдіяльності. Така затребуваність проєктивності особистості, тобто гнучкості, оперативності та цілеспрямованості перетворень, що перебуває в діалектичній взаємодії із мобільним соціальним регулятивом цих перетворень, набуває соціально-конструюючого значення в реаліях українського суспільства та актуальності в своїх теоретичних рецепціях. Концептуалізація проблеми соціального проектування в предметному полі філософії освіти виокремлюється в осмисленні суб'єкта процесів освітньо-виховної діяльності, специфіки пізнавально-евристичного дискурсу та практично-перетворювальної спрямованості отриманих знань в світоглядних зрушеннях й набуттях сучасності

Необхідність міждисциплінарної експертизи евристичного потенціалу соціального проектування в теоретичних векторах і освітніх практиках є нагальною потребою. Через складну прогнозованість та уможливлення неочікуваного «сценарію», що може стати трагічним для людини і людства, в соціальній, технічній та інших сферах буття, в соціальному часі та просторі наявна зона ризиків. Слід зазначити, що протягом останніх десятиліть дослідники констатують перехід від «проблеми ризиків» (Н. Луман) до «суспільства ризику» (У. Бек). Цими концептами автори характеризують

постіндустріальну формацію, яка від індустріального суспільства відрізняється не тільки розподілом благ, а також і небезпек та ризиків, які зумовлені ними. Небезпеки суспільства ризику принципово різняться від тих, що були раніше, оскільки відтепер вони не обмежуються просторово-часовими межами, тому, на думку авторів, пошук шляхів виживання «суспільства ризику» є першочерговим завданням для всього людства.

У концепції німецького теоретика «суспільства ризику» У. Бека [1] основною причиною виникнення цього стану сучасності виступає глобальна зміна виробничих відносин, що особливо динамізувалася у другій половині ХХ століття. Саме тому ризик – це ймовірність фізичної загрози, викликаної, передусім, процесами у технологічній сфері. Дослідник вказує, що зі зростанням рівня розвитку наукової та науково-технічної бази ризику не лише не зникають, але з'являються у ще більшій кількості. Вони починають загрожувати життю людини і всього суспільства. Поширення ризиків характерне не тільки для підприємств, а й для всіх сфер життєдіяльності. Специфіка виникнення ризиків, на думку автора, корелює із тим, що «логіка виробництва багатства» індустріального суспільства замінюється «логікою виробництва ризику» [1, с. 14]. Так, у результаті модернізації постіндустріальне суспільство постає як «суспільство ризику». У цьому аспекті роль соціального проектування як набуття досвіду розуміння соціальної відповідальності (її життєвого значення у принципах самоактуалізації) розкривається у змісті виховного процесу освітньої діяльності.

Із загостреним значенням ризиків у концепції У. Бека кореспондуються погляди, яких дотримується французький дослідник Е. Морен. Його діяльність розгортається водночас і як науковий, і як теоретичний проект, який започатковує комплексну соціологію. Змістовими ідеями цього проекту є принцип неприреченості, діалогова комунікація та соціально відповідальна роль

людини (насамперед інтелігенції). У праці «Втрачена парадигма: Природа людини» Е. Морен, аналізуючи преферентну роль освіти як стабілізуючий чинник в соціокультурній динаміці суспільстві, зазначає, що «сучасна людина має дві полярності: розум та божевілля. Сучасний світ – це світ божевілля, коли співвідношення розуму і пристрасті є взаємопроникаючими та взаємодоповнюючим. Завдання сучасної освіти – створити правильний вектор акумуляції пристрастей» [3, с. 90]. Реалізацію цього завдання автор вбачає в усвідомленні пріоритетних смислів сучасної освіти: пошуку нових стратегій, моделей поведінки, стилів мислення сучасної людини. Особливо актуальним завданням для освіти сьогодні є відтворення її ролі аксіологічного центру, оскільки на думку сучасних авторів наразі загострилася тривожна тенденція, коли «аксіологічні характеристики культурних смислів мають трансформаційні ознаки. Система цінностей як вищих цілей, ідеалів ідеоціонально реалізованих в культурі, руйнується. Їм на зміну пропонується та аксіологічна тенденція, яку умовно можна назвати: цінність свободи та права вибору. Проте, саме ця ціннісна система елімінується, оскільки у формах нових культурних смислів, стає маніпулятивним механізмом медіа культури» [5, с. 235]. Протидіяти цій руйнівній тенденції повинна освіта.

Взаємоуточнюючою щодо концептів Е.Морена є думка автора теорії комунікаційних_смислів Н.Лумана: сучасне суспільство не може забезпечити діяльності, незалежної від ризику, адже смисл виражається через посередника (наприклад, медіа-пристрій), який з'єднує одну комунікацію з іншою; оскільки

кожна система кодує свою комунікацію, то її операційне з'єднання може відбутися у разі збіжності коду. Для проблеми соціального проектування принциповим є розуміння соціальної єдності на основі комунікативної дії. На нашу думку, через комунікативне поставання спільносоціального значення проекту суб'єкти, які здійснюють проектування, досягають свого роду насичення єдиним смислом через комунікативно-практичне розгортання проекту. У цьому аспекті соціальний проект виступає технологією організації простору культури, а комунікативна дія – проектним засобом інтеграції діяльності щодо поставання соціального смислу у світоглядних принципах і цінностях людини. Це набуває особливої актуальності в поглядах Ю. Габермаса. У праці «Теорія комунікативної дії» автор підкреслює, що «зростає усвідомлення морально-політичної автономії: не хтось інший, а ми самі маємо приймати рішення щодо норм нашого спільного життя у світлі суперечливих принципів ... тільки абстрактна здатність створювати повністю індивідуальний життєвий проект дозволяє нам бути і залишатися самими собою серед складних і мінливих рольових очікувань» [9, с. 45]. Але названа дослідником «абстрактна здатність», на нашу думку, може набути життєвої конкретності в освітньому процесі, тобто змістовність індивідуального життєвого проекту формується через досвід соціального проектування у навчально-виховній діяльності.

Впровадження інноваційних методик та технологій як актуальних та затребуваних стратегії регулювання системи вищої освіти є «єдино можливий варіант забезпечення її нової ролі як соціетальної системи, що створює зону випереджального розвитку для всього соціального організму, безперервного виникнення в ній імпульсів розгортання прогресивних суспільних процесів» [4, с. 228]. Інноваційним методологічним вектором цієї стратегії може бути соціальне проектування, «креативність технологій якого зможе забезпечити реформування як системи управління вищим навчальним закладом, так і новий формат організації процесу навчання» [7, с. 90]. Сучасні дослідники

розглядають соціальне проектування як провідну сферу інноватики в освіті. Так, О. Навроцький вказує на причини цього: «по-перше, тому, що в третьому тисячолітті майбутнє стає повноцінним предметом побудови та проектування, в якому проект, разом із теорією, виконуватиме функції найважливішої форми організації наукового знання та його зв'язку із практикою. По-друге, проектування дає змогу не лише заповнити проміжок між теорією і практикою, а й здійснити процес «практизації» теоретичних розробок, у якому проект набуває статусу інтегративного засобу перетворювальної діяльності. По-третє, проектувальна робота, реалізуючи перехід від минулого до майбутнього, обумовлює втілення потенційних тенденцій в актуальні за системою критеріїв: врахування перспективних потреб, можливість реалізації завдань, соціально-екологічна доцільність та керованість, надійність та оптимальність засобів, освітня результативність» [4, с. 33]. Таким чином, наявні соціальні фактори у консолідованій формі освітньо-філософської рецепції соціального замовлення на оволодіння технологією соціального проектування визначають необхідність уточнити різні аспекти цієї діяльності.

Важливим комунікативним, змістоформувальним вектором соціального проектування, його світоглядного потенціалу стають такі концепти – тезаурус, габітус, фрейм, якими визначають певну методологію проектування. До осмислення вказаних понять-феноменів зверталися П. Бурдьє І. Гоффман, М. Мінський, Ю. Лотман, В. Луков, С. Нікітіна, М. Епштейн. Так, поняттям «тезаурус» називають ментальні структури, що надають змісту повсякденним діям людей. Через смислове поле цих концептів актуалізується соціальний зміст проектування та значення проекту в особистісній самореалізації людини. У процесі розробки й реалізації соціальних проектів суб'єкт діяльності постає через занурення у власні світоглядні уявлення, предметно спрямовує, актуалізує спеціальні (наприклад, професійні) знання і повідомляє своє бачення змісту проекту іншим суб'єктам. Спосіб повідомлення, тобто форма комунікації, може

бути різною: вербальною, ескізною замальовкою, через медійний пристрій тощо, проте комунікативною метою неодмінно буде бажання розкритися в усій повноті свого знання, власного бачення проекту. Саме від реалізованості кожного суб'єкта через комунікацію залежить те, наскільки виправданими будуть сподівання людини щодо самореалізації у проектній діяльності. Отже, тезаурусні підстави проектної комунікації формуються як світоглядне, мовне взаєморозуміння. Між тим наявний у теоретичних розробках і проектній практиці концепт «тезаурус» має також герменевтичний вектор. Питання полягає в тому, що людина у своєму життєвому становленні через освіту, самоосвіту, професійну діяльність тощо ідентифікує себе згідно з тими уявленнями про світ, які вона накопичує у процесі цього поставання. Їх кількість, безперечно, є такою, яку проартикулювати в повному обсязі у просторі й часі проектної діяльності неможливо. Натомість у самосприйнятті людини і в сприйнятті нею іншої особистості неодмінно виокремлюються ті спільні для них знання й уявлення, що розгортаються у взаємодоповненні досвіду і сприяють їх спільній творчій реалізації. Існує ще один аспект герменевтичного вектора тезаурусного підходу, в якому значення умовно класифікованого відображення (об'єктивного відображення повноти тезаурусу, як і світогляду суб'єкта, не може бути) тезаурусу людини визначає сам напрям проектної діяльності, наповнює соціально значущим для цього суб'єкта смислом проектування. Тобто те, чи важливою для цієї особистості є мета проекту, чи є це її життєвим інтересом, визначає і наповнює змістом соціальний простір, в який спрямований цей проект, й водночас надихає людину, збагачує її самореалізацію. Отже, світоглядно-формульальним смислом комунікації, взаємопоставанням суб'єктів та соціальної небайдужості може виступати тезаурусний підхід соціального проектування. Особливо затребуваним є питання актуалізації цього підходу в освітній сфері, оскільки людина через

навчально-виховний досвід «отримує» тезаурусний підхід як інструментарій своєї подальшої самореалізації.

Поняття «габітус», що концептуалізується в теорії Б. Бурдьє, характеризує те, що водночас є зразком, типом соціальної поведінки суб'єкта (агента – П. Бурдьє), й водночас відображає складний артикульований смисл людської індивідуальності, що неможливо сфокусувати через її поведінку. Нашу інтерпретацію ідеї автора підтверджують слова самого П. Бурдьє: «...через габітус ми отримуємо світ здорового глузду, соціальний світ, який здається очевидним», водночас «поведінка, породжена габітусом, не має красивої упорядкованості: габітус виступає у парі з невизначеністю, розпливчастістю» [2, с. 368]. Таким чином, габітус визначає те, що не знаходить вербального вираження в часі, а концентрується у просторі взаємодії, тобто іномовний (позавербальний) контекст того соціально зрозумілого, що з однаковою чіткістю, типовістю сприймається суб'єктами взаємодії. Німецький соціолог Н. Еліас вважав ключовою складовою габітусу ідентичність, що визначається через відносини «Я – Ми» й означає спільні риси для групи індивідів, які формуються різними соціальними інститутами: «Ця ідентичність є відповіддю на питання про те, ким є людина, причому і як соціальна, і як індивідуальна істота» [8, с. 368]. Проблема формування ідентичності є актуальною для осмислення соціального проектування як творчого акту життєтворення, адже «ідентичність людини постає не як її тотожність, а як процес ідентифікації, в якому людина відкриває себе світу через творчість. Але при цьому вона перестає бути лише виявом незмінного людського буття. Найглибші основи буття, до яких весь час звертається людина у процесі творчості, саме завдяки творчості стають невичерпними. Людина знову і знову звертається до них, відкриваючи буття через вихід за власні межі» [6, с. 136].

Інше поняття цього контексту – «фрейм» – насамперед актуалізує питання зорового сприйняття суб'єктів комунікації та об'єктів у процесі взаємодії,

розуміння специфіки цього знаходить відображення у теорії М. Мінського, проте в аспекті соціального проектування важливим є світоглядний вектор проблеми. Він полягає у тому, що фреймом, позначаючи умовну рамку, структуру у фрагменті соціального (І. Гоффман), здійснюється експлікація візуального режиму сприйняття й комунікації, на яке сфокусоване світоглядне поставання людини інформаційного суспільства, у вербальний простір взаємодії суб'єктів проектної діяльності. Цей образ «візуального режиму» не лише наповнює комунікаційну дію тезаурусом інформаціонального (М. Кастельс) суб'єкта, а й запускає механізм віртуально-просторового мислення, тобто суб'єкт однаковою мірою «бачить» проблему під різними кутами зору, нібито з'являється в різних точках об'єму проектного процесу.

Таким чином, застосований міждисциплінарний підхід дозволив показати, що соціальне проектування сьогодні є актуальною сферою наукових досліджень, адже соціальне проектування демонструє соціальний запит на поєднання теорії і практики в наукових дослідженнях. У цьому полягає евристичність такої методології, що визначає шляхи застосування її в освіті. Розглянуті у статті концепти, що відображають світоглядні проекції сучасного розкодування соціальної текстуальності, розгортаються своїм змістом у процесах соціального проектування. У цих процесах спостерігається нині певна тенденція: впровадження термінології інформаційного простору в широкий контекст соціальної реальності, що має, як теоретичне значення – фіксація та механізм вивчення нових векторів буття, так і практичне – широке впровадження у діяльності соціального проектування.

На нашу думку, розглянутий вище підхід до питання освітньо-філософської рецепції соціального проектування формує нові щодо наявної теорії і практики проектування горизонти осмислення цієї проблеми, які потребують подальшого ґрунтовного дослідження. Перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямі вбачаються в осмисленні співвідношення

соціального проектування, прогнозування, моделювання, планування, конструювання та їх освітнього потенціалу.

Список літератури:

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бурдые П. Практический смысл / П. Бурдые. – СПб.: Алетея, 2001. – 562с.
3. Морен Е. Втрачена парадигма: природа людини / Е. Морен // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 5 – 6. – С. 90 – 109.
4. Навроцький О. І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / О. І. Навроцький. — Х.: Основа, 2000. – 240с.
5. Покулита І. К. Культурні смисли медіапростору – естетичний та аксіологічний аспекти / І. К. Покулита, І. В. Виселко // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 91. – С. 231 –236.
6. Рубанець О. М. Творчість та когнітивна активність людини / О. М. Рубанець // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2009. – № 2(26). – С. 134–137.
7. Федорова І. І. Інноваційний потенціал соціального проектування у культуро творчих процесах сучасної освіти / І. І. Федорова, О.А. Шаповалова // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: Зб.наук.праць. – Київ: ІВЦ «Політехніка», 2008. - №3(24). – С.88 – 92.
8. Элиас Н. О процессе цивилизации: социогенетические и психогенетические исследования / Н. Элиас. – М.,СПб. : Университетская книга., Т. 2 : Изменения в обществе.Проект теории цивилизации, 2001. – 382с.
9. Habermas J. The Theory of Communicative Action / J. Habermas. – Boston: Beacon Press, 1987. – 283 p.

Междисциплинарный подход в исследовании образовательных перспектив социального проектирования

Шаповалова Е. А.

Исследованы теоретические вопросы междисциплинарного подхода в осмыслении социального проектирования. Осуществлено теоретическое осмысление трансформационных проблем современного общества. Особое внимание уделено концептам «информационное общество», «общество риска» в образовательно-философском аспекте социального проектирования. Освещен авторский подход к новейшим разработкам в социальном проектировании, с которыми корреспондируются онтологическое, антропологическое, эпистемологическое и праксеологическое измерения социального проектирования – это тезаурусный подход, рецепции «габитуса» и «фрейма». В «обществе риска» социальное проектирование играет важную роль в формировании опыта понимания социальной ответственности и разворачивается в содержании воспитательного процесса образовательной деятельности. Выяснено сущность концептов «тезаурус», «габитус» и «фрейм», которые

определяют интегративный потенциал методологии социального проектирования в образовании, что в свою очередь коррелирует с проблемой необходимости поиска инновационных форм социального творчества и может стать эффективной организационной основой устойчивого развития общества знаний.

Ключевые слова: социальное проектирование, «общество риска», проектное мышление, самореализация, тезаурусный подход, габитус, фрейм.

Interdisciplinary approach to the study of educational perspectives of social design

Shapovalova O.A.

This article discusses academic questions of interdisciplinary approach in understanding social design and the theoretical understanding of transformational challenges of modern society. Special attention is given to the concepts of "information society" and "risk society" in the educational and philosophical aspects of social design. This is highlighted by the author's approach to new research and development, which resonate with ontological, anthropological, epistemological and praxeological dimensions of social engineering - thesaurus approach, reception "habitus" and "frame". In the "risk society" social design plays an important role in shaping the experience and understanding of social responsibility, and takes place in the content of the educational process of educational activities. The essence of the concept "thesaurus," "habitus" and "frame" determine the potential of integrative design methodology of social education, which in turn correlates with the problem of the need to find innovative forms of social creativity, and can become an effective organizational basis for sustainable development of the knowledge society.

Key words: social design, "risk society" design thinking, self-realization, thesaurus approach, habitus, frame.